

श्रीकालिदासमधिकृत्य त्रयाणां गुरुकुलवासिनी किमपि
सम्भाषणं च ।

[श्रीमहालिङ्गशास्त्र-विरचितम्]

श्रूयते कालिदासोऽयं बाल्ये सञ्जयन्मनसञ्जयन्मनसं
विटपस्याग्रमास्थाय मूलं परशुनाऽन्विषन्त ॥

रूपयौवनसम्पन्नं कुलीनं मधुरस्वरम् ।

दुदृशुस्तं तथाकृत्य विप्रा राजसाम्राट् ॥

वैदुष्यवाद्दुल्काऽभूत् तदानीं राज्यकन्यका ।

बहुपण्डितवैदुष्यनित्यन्यकारविता ॥

सा राजपुत्री तरुणं बिदुषिर्विमतिं जैः ।

अस्मदुत्तरिति स्तुत्वा तमेव परिणायिता ॥

तया तन्मौर्व्यमन्त्रिराजं ज्ञात्वा निष्कासितो गृहात् ।

स प्राप कालीसाधनं तथ्यमज्ञो द्विया भिया ॥

अथार्धरात्रे काल्याऽसौ गेहं प्रतिनिवृत्त्या ।

याचमानोऽक्षरास्यत्वं प्रहसन्याऽन्वगृह्यत ॥

देव्या वदुनताम्बुवरसं कपूरवासितम् ।

वक्त्रे विनिहितं लब्ध्वा स बभूवादभूतः कविः ॥

निवृत्तं पतिमालोक्य प्रज्ञाभासुरमादुरात् ।

प्रतिजग्राह विदुषी राजपुत्री प्रदृष्टिता ॥

अस्ति कश्चिदुपविशेच इत्यपृच्छ्यत कान्तया ।

तया स च पदस्यैकं काव्यरत्नमुदाहरत् ॥

अस्त्युत्तरस्यामिति यत् कश्चित्कान्तेति यत्ततः ।

वागर्थविवेचेत्यन्यत् वत्काव्यत्रितयं कृतम् ॥

विवाहं विप्रवर्मं च गार्हस्थ्यमभिरौचयन् ।

उभयोः काव्ययोस्त्वे राजधर्मान् रघौ ततः ॥

मानुषं चाग्निमित्रीयं दैव्यमप्युर्वशीगतम् ।

शृङ्गारं मिश्रमनत्र व्यवृणोन्नाटकत्रये ॥

विप्रलम्भेऽप्युपचितं शृङ्गारसुपवर्णयन् ।

स तमुत्कृष्टमक्षेभ्यो व्यकरोत्प्रत्यगात्मनः ॥

स कालिदासकविरित्यवन्त्यामगमत्प्रथमम् ।

श्रीणि श्रीण्यस्य काव्यानि नाटकानि न वेद कः ॥

राज्ञा श्रीविक्रमादित्यविरुद्धेन शकारिणा ।

स विदुर्भूषण्यन्यामध्यारोप्यत गौरवम् ॥

बौद्धैरुत्तस्वर्णिते मार्गे वैदिके प्रत्यतिष्ठितम् ।
 प्रमाण्यं धर्मरक्षायै स वेदस्येश्वरस्य च ॥
 स्नेच्छाविध्वंसनाद्राजा धर्मप्रस्थापनात्कविः ।
 उभौ तौ कालकलुष्यं समशोधयतां भुवि ॥
 कविमह्ये-सार्वभौमः सार्वभौम-सभाजितः ।
 अजितः कालिदासोऽयं दासो यं प्रत्यसौ जनः ।

इति श्रीकालिदासचरितसंग्रहः

अथ श्रीकालिदासमधिकृत्य त्रयाणां गुरुकुलवासिनां
 किमपि सम्भाषणम् ।
 ततः प्रविशतः गौतमशारिडल्यौ
 शारिडल्यः । सरवे, गौतम, साधूक्तं केनापि,
 पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गः
 कनिष्ठिकाऽऽधिष्ठितकालिदासा ।

अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावाद्
 अनामिका सार्थवती साऽऽथवती बभूव ॥ इति
 गौतमः - सरवे, शारिडल्यः पूर्वेऽपि महाकवयः तस्य निर्विशय
 यशो गायन्ति । तथाहि बाणः,

“ निगतासु नवा कस्य कालिदासस्य सूक्तिषु ।

प्रीतिर्मधुरसाद्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ ”

इति । दुःखिनाप्युक्तम् -

लिप्ता मधुद्वेणास्तन् यस्य निर्विवरा गिरः ।

तेनैदं वत्स वैदर्भं कालिदासेन शोधितम् ॥

इति । किन्तु स्वसमानकालीनैः कविर्न सम्भाव्यते इति हि
 प्रथा । किं कालिदासस्य विषयेऽपि सैव स्थितिरासीत्
 शारिडल्यः - ~~स~~ सरवे सत्यमेव । “ बोद्धारो मतस्यस्य
 इति भट्टट्टरिणापि परिद्वेषितम् । आसीत् कालिदासस्यापि
 निन्दुकस्तत्काले दिङ्नागो नाम आचार्यः । परन्तु निचुली
 नाम राजाऽऽस्थाने कविं कालिदासं सरसेन वचसा
 नित्यं प्रास्तौत् ।

गौतमः - कथमिदं ज्ञायते ?

शारिडल्यः - शृणु तावत् । मेघसन्देशे कालिदासेनैवमुक्तम्

स्वकाव्यमेवानुसन्धाय —

“स्थानादुस्मात् सरसनिचुलादुत्पत्तो बुद्धमुखः स्व
दिङ्नागानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान्” इति ।
गौतमः — अहो क्थनचानुर्यम् । सरवे अन्धज्य मे
प्रष्टव्यं — अचेतनो मेघः सन्देशादस्मिन्नेति अनुचित-
मिवाभाति ।

शशिउल्यः — सरवे ! असावाक्षेपो न नूतनः । तथा
चोक्तं मामहेन ;

“अवाचोऽव्यक्तवाचश्च दूरदेशविचारिणः ।

कथं दू दूत्यं प्रपद्योरन्निति युक्त्या न युज्यते ॥” इति ।

गौतमः — बाढम् । किं समाधानम् ?
शशिउल्यः — समाधानं कालिदासेनैवोक्तम्, मामहेन च
तदुद्धीकृतम् । तथाहि पश्य, मेघसन्देशे —

धूमज्योतिः सलिलमरुतां सन्निपातः क्व मेघः

सन्देशार्थः क्व पटुकरयैः प्राणिभिः प्रापणीयः ।

इत्यौत्सुक्यादुपरिगणयन् शुद्ध्यकस्तं घृयत्ते ।

कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेत्तान्चेतनेषु ॥ इति ॥

पृ: २७३

मामहोऽप्याह — “यदि योत्कृष्टया यत्तदुन्मत्त इव भाषते
तथा भवतु भूमेर्दुं सुमेधामिः प्रयोज्यते ॥”

ततः प्रविशति कौशिउल्यः ।

गौतमः — दिष्ट्या कौशिउल्योऽप्यत्र मिलितः । सरवायौ,
कुमारसम्भवमधिकृत्य किमपि प्रष्टुमिच्छामि ।

कौशिउल्यः — गौतम किमिति ।

गौतमः — तत्काव्यं किमर्थं परित्यक्तं कविना । कुमारस्य
जन्मापि न वर्णितम् ।

कौशिउल्यः — श्वमेत्तत् । कुमारजन्मनः पूर्वखण्डो
गौरीमहेश्वरयोर्विवाह एव वर्णितः । तत्तैव कविश्चरितार्थः ।

गौतमः — तत्र कश्चित् प्रवादः, “उमादेव्या शप्तः कालिदासः
इति ।

कौशिउल्यः — अस्त्येत्तत् । तत्र किल अष्टमे सर्गे अति-
मात्रं ग्राह्यतया जगत्पित्रोः प्राकृतवधूकुर्योरिव चरितं
कालिदासेन वर्णितम् इति, शतम्बूलोऽयं प्रवादः ।

न तु तत्त्वाख्यानं भवितुमर्हति । श्रीमानानन्दवर्धनाचार्य
योऽपि विषयेऽस्मिन् जुगुप्सते । जुगुप्सते ।

गौतमः - खं च दोषो भवति खलु- ।

कौशिकः - "यत्त्वेवंविधे विषये महाकवीनामसमीक्ष्यकारिता
लक्ष्ये दृश्यते, स दोष खलु । स तु ~~स्मिन्~~ शक्ति-
तिरस्कृतत्वात् तेषां न लक्ष्ये" इति समाधिस्तस्या-
चार्यः ।

शाशिल्यः - सरवे कौशिकः, आदिसौ कालिदासः
अप्रतिमः इति सर्वानुमतमेतत् । स हि सरस्वत्या
"विलास" इति वर्णितः जयदेव-कविना । अनेन
वीर-करुणादि-रसेषु तस्यौदासीन्यम् असामर्थ्यं
वा किं प्रतिपत्तव्यम् ॥

पृ: २७४

कौशिकः - मैवम्, विशेषत आदिसौशिकोऽपि
कालिदास इत्येषु रसेषु अवैमुख्यं भूयसा प्रदर्शितवान्,
तथाच, शोकः पुंसः स्त्रियश्चेति विभक्त्य रघुवंश-
कुमारसम्मवयोः क्रमेण अष्टम-चतुर्थयोः ~~सर्गयोः~~
सर्गयोः निबद्धाः । तस्यैव प्रभेदान्तरं सीताप्रवासनप्रसङ्गे
रघुवंश-चतुर्दशसर्गे हृदयद्रावकतया वर्णितम् ।
कवेर्भावोऽप्यस्मिन् निपुणमङ्कितो वर्तते । यथा-
"तदेषः सर्गः करुणाद्रिचित्तैर्न मे भवद्भिः प्रतिषेधनीयः ।
यद्यर्थिता निहृतवाच्यशाल्यान् प्राणान् मया चारीयितुं निरवकाशः ॥"

शाशिल्यः - रघुवंश-नवम-सर्गे यमकक्रीडायां कालिदास इति ।
समासकः कविः कालिदासो न भवितुमर्हतीति केचित्
तदुपक्रमाणां सर्गाणां कालिदासकृतित्वे प्रत्यवतिष्ठन्ते,
त्र का भवतः प्रतिपत्तिः ।

कौशिकः - या प्रतिपत्तिः काव्यत्रयं प्रथमेन, नाटकत्रयं
द्वितीयेन, श्रुतसंहारं तृतीयेन, पुष्पबाणविलास-शृङ्गारतिलक-
नवरत्नमालिकादिकं चतुर्थेन, ज्योतिर्विद्वाभरणं पञ्चमेन,
लम्बोदरप्रहसनं षष्ठेन, श्रुतबोधं सप्तमेन, नलोदयमष्टमेन
अन्यदुन्यञ्च नवमेन दशमेन वा कालिदासेन रचितमाख्याणेषु
(उभौ हसतः) ,

शशिउल्यः - तर्हि तस्य यमकप्रियत्वे किं समाधानम्?
 कौशिउल्यः - किं नाम यमको यमक इति काव्यविदामुद्गायु
 किमुताश्लीलम् । नैवं ह दृश्यते दृश्यते । स च संघटना -
 धर्मेष्ठन्तर्भावितो ध्वनिकृता । यमकमात्रे वैदुष्यमयमकवि-
 लक्षणं तावद्भवतु । प्रतिभावतः सरसकवेः क्वाचित्क-
 कादान्तिक्शब्दस्तोभावृत्तिविहारोन्मुखता परं भूषणमेव
 स्वभावे सम्भाव्यते - घटकर्परी नाम यमककविः
 कश्चित् कालिदासस्य समकालिकः इति श्रूयते । तेन
 चोक्तम् - "जीयेय येन कविना यमकैः परेण
 तस्मै वृद्धयमुद्धक घटकर्परेण ।" इति ।
 तद्वर्षसर्वशङ्कः असौ द्विदमात्रप्रदुशकः संरम्भः कविना
 समादृतः अभवदिति च शक्यमुत्प्रेक्षितम् । तदेवमस्तु
 मा वास्तु । यमकोऽपि सरलः, सुकुमारः, प्रसन्नो मधुरः
 पुष्टार्थः, मनोहरः प्रयुक्तः अत्यनघृताभाववृत्ति
 अष्टौ, प्रसन्नवाग्देवताऽनुवृत्तीनां कवितल्लजानां पारेषिणां
 महिमातिशयः ॥

जौतमः - सरलौ, घटकर्परप्रसङ्गेनेदं चोच्यते यद् विक्रमसभायां
 नव कविस्तन्यासन्निति, तेषु कालिदासोऽन्यत्तम इति
 कैश्चिदुद्घुष्यते । किं तदुपपन्नम्?

शशिउल्यः - न खलपपन्नम् । कालिदासकृतीमित्यभिहिते
 ज्योतिर्विदाभरणे इमौ श्लोकौ भवतः -

"~~स~~ धन्वन्तरि - क्षपणकामरसिंह-शङ्कु -
 वेतालमहदृ - घटकर्पर-कालिदासाः ।
 ख्यात्यो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां
 रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥"

" काव्यत्रयं सुमतिकृद्गुवंशपूर्वं
 जातं ततो ननु कियच्छ्रुतिकर्मवादुः ।
 ज्योतिर्विदाभरणकालविधानशास्त्रं
 श्रीकालिदासकवितो हि ततो बभूव ॥" इति ।

नूनमप्रशस्तपाकवितौ श्लोकौ कालिदासोदितत्वेन जातु न
 प्रामाण्यमदृतः । फुरफुरायमाणमिदमेवाकिना केनाप्यवाचीनेन
 तस्मै लेशवकेन प्राक्षिप्तो भवितुमर्हति इति मे प्रतिः । अन्येऽपि

ये तत्र परिगणिताः वेऽपि न मिथः समकालिकाः । स्यादु
कश्चिदुन्यः तदुन्यकर्ता कालिदासोपाह्वयः ।
गौतमः - तेन हि बटवः कालिदासः । अभूवन्निति खलु
अभ्युपगन्तव्यम् ।

शाश्विल्यः - यद्यपि राजशेखरपदम् -

" एकोऽपि जीयते दृन्त कालिदासो न केनचित् ।

शृङ्गारे ललितेन्द्वारे कालिदासत्रयी किमु ॥

इत्येतत् तत्र प्रमाणयता भृशमस्वरसाख्युत्पत्तिकृता भ्रमः
सुव्यक्तः, तथापि, मुञ्जसभायां परिमलः पद्मगुप्ता वा
कश्चन कविः कालिदासविरुद्धमवदत् इति सुष्ठु ज्ञायते ।
यथा बटवो वीरा विक्रमादित्यविरुद्धमध्यगच्छन्, तथैव
कालिदासविरुद्धमपरे च केचन कवयः साभिमानमध्यगच्छन्ति
विश्वसनीयम् । वयं तावदाद्यां विक्रमादित्यम् आद्यां च
कालिदासमद्य अनुस्मरामः ॥

गौतमः - यः काव्यत्रयस्य नाटकत्रयस्य च कर्ता ।

शाश्विल्यः - ऋतुसंहारस्य चेति सविस्मयं वक्तुं शक्यते ॥

कौशिल्यः - अनेन च भोजप्रबन्धे कालिदाससमकालिकतया
संमेलितानां बाणभवभूतिमाधमल्लिनायादीनां कथाः परस्ताः ।
शाश्विल्यः - बाटम् । किन्तु चरित्रपरतया अनुपयुज्यमानत्वेऽपि
भोजप्रबन्धस्य सद्दुयद्दुयसंवादिनी कविकाव्यविमर्शनरीति -
निर्भरमनुमोदितव्या । तत्र हि भवभूतेः कालिदासस्य च कविता-
चारतम्यसादृश्ये सरसरूपिरे निर्णयपद्विनिवतारित्वा कथारूपेण

गौतमः - स्मरामि खलु । यथा देवीसन्निधौ रात्रि च
साक्षिणि तुलाघटयोराशोपितौ उभयोः प्रमाणश्लोकौ ।
तदानीं भवभूतेघटः उत्तानतां प्रपित्सते । देवी सद्यः

- स्वाक्लृप्तकालिकान्याधूय मधुबिन्दुं तस्मिन् क्षिप्त्वा तुलायाः
समरेखतामापादयति ॥ तस्मिन्नवसरे कालिदासेनोक्तम् -

" अहो मे सौभाग्यं मम च भवभूतेश्च भणितं
घटायामारोप्य प्रतिफलति तस्मिन्लीघिमनि ।

जिरां देवी सद्यः श्रुतिकूलितकलहारकलिका -
मधूलीमाधुर्यं क्षिपति परिपूते भगवती " इति

अहो प्रतिभाजुषां कल्पनस्वपि पारमार्थिकप्रायत्ना ॥
कौशिल्यः - कालिदासस्य समकक्षतया व्यवहृतुं योग्यो

भवभूतिरिति, तस्यापि माधुर्यगुणे किञ्चिन्नूनतेति च
अनया कथया सहृदय-हृदा- तत्त्वमवगम्यते ॥

गौतमः - भवभूतिरुत्तररामचरिते कालिदासमप्यतिशेते इति
हि केचिदभिमान्यन्ते ॥

कौशिल्यः - अस्त्येतत् । तत्तु करुणस्सावलम्बबलात् । कालिदासेन
तदुद्गम्यं न खलु निर्व्यूढम् । कालिदास एव किलैव-

मुक्तवान् - " काव्ये वा नाटके वापि व्युं वा व्यमेव वा ।
उत्तरे रामचरिते भवभूतिविशिष्यते ॥ " इति ।

शाशिल्यः - सखे, कौशिल्यः सेतुबन्धकर्तुः कुन्तलेश्वरस्य
प्रवरसेनस्य, जानकीहरणकर्तुः सिंहलेश्वरस्य कुमारदुसस्य
च कालिदासेन सख्यमावेदयन्ति प्रवादाः ॥

कौशिल्यः - अमीषां प्रवादनां प्रामाण्ये सन्दिग्धे मे मनः ।
तत्काव्यद्वयमपि कालिदाससाहाय्येन कृतमिति यत् प्रोच्यते
तत् तदुत्कर्षे केवलं पर्यवस्यतीति अवधार्यम् । न
किञ्चिदुच्यते ।

शाशिल्यः - विक्रमादित्यकुन्तलेश्वरयोर्मध्ये द्वयमङ्गीकृत्य
कालिदासः अवसारप्राप्तमेकैकत्र श्लोकमेकैकमुदाहरति ।

पृ. २७८ ग्रन्थतः किल समुपलभ्यते । स च विक्रमादित्यः द्वितीय-
चन्द्रगुप्त इति, स च कुन्तलेश्वरः प्रथमं वाकाटकपृथ्वीसेनः
ततस्तु तन्नप्ता चन्द्रगुप्तद्वितीयः द्वितीयप्रवरसेनस्येति

प्रतिपादयन्ति । अथ च स्वदौहित्रनाम्ना विक्रमादित्यः कालिदासेन
सेतुबन्धकाव्यं कारयामासेति पारम्पर्यप्रवादाऽपि भवति ॥

कौशिल्यः - अस्त्येतत् । किन्तु कालिदासस्यास्मदनुस्मर्यमाणस्य
चन्द्रगुप्तप्रवरसेनादिकालापेक्षया बहुप्राचीनत्वावगत्या

विशदानीं गमकान्तराणि सन्ति । प्रतिपक्षेत्तीनाम् अनुमान-
प्रायत्वं, स्वच्छन्दभङ्गमूलवलम्बनदौर्बल्यं च त्वरयानुपतताम्
अविश्रान्ति-दौःस्थ्यमेव भूयः पर्युपस्थापयतः ॥

किञ्च, कालिदासीयप्राकृतपद्यमावितरितसां सचेतसां सेतुबन्धस्य
कविपद्यपद्यपरिशिलनमात्रत एव अस्मिन् पारम्पर्यप्रवादे अभिमानो
विगलितप्रायः सम्पद्यते ॥

शाशिल्यः - साहित्यसंसारं स्वल्पस्मत्पूर्वपुरुषाणां, न केवलं
यः कालिदासः, स कालिदासः, न केवलं येषां पीनाः
तद्विरुद्धभाजः ते कालिदासाः, परं तु ये सरसोद्गमपद्य-
निर्माता

निर्मातारः अत्रातिविशेषाः तेषां कालिदासाः, येषामनाकलित-
येषामनाकलितनामस्वरूपाणाम् आदिरसोद्धारसौरभ्योद्भूता
वाचस्तेऽपि नाम कालिदासाः, ये दुर्गुह्यचित्रकटुककाव्यकर्तृत्वा
क्रमेलकप्रायरसना वैदुष्यवित्तकानर्म अभ्यट्टणास्पदं तेषां
खलु कालिदासाः, ये च व्रीडाकरमुक्तकत्वा ग्रन्थप्रचारार्थिनः
मिजनामनिगूह्यश्रद्धालवः तेषां बत कालिदासाः ॥

[सर्वे हसन्ति]

शशिदल्यः - कल्टणकृत् हृषविक्रमादित्याश्रयेण प्राप्तकाश्मीर-
राज्यो मातृगुप्त एव कालिदास इति कैचात्रिदुभिमतमप्य-
सम्बद्धमेव ॥

पृ. २७९

गौतमः - कालिदासस्याग्निमित्रकालिकत्वं किं सुवचम् ?

कौशिकः - अत्रेदमवधेयम् । मलविकाग्निमित्रं नाटकं
कवेः स्वप्रत्यक्षचारेत्रसंहितमिति क्व वक्तुं शक्यम् ।
किञ्च तत्र भरतवाक्ये -

"आशास्यमीतिविगमप्रभृति प्रजानां

सम्पुत्स्यन्ते न खलु गोप्तरि नाग्निमित्रे ।"

इति वर्तमाननिर्देशो दूरविक्रमः ॥ अन्यच्च,

अग्निमित्रसमकालिकत्वस्य विक्रमसमाभ्यहितत्वस्य च न
तावदुशोधः, उभयोः भूपयोः अनतिविप्रकृष्टकालन्तः -
पातित्वात् ॥

गौतमः - यथा अग्निमित्रसमकालिकत्वमाविष्कृतं कवेना
किं तथा विक्रमसमकालिकत्वमपि सूचितं क्वचिद्वैन ।

कौशिकः - वादम् । विक्रमोर्वशीयं तत्सूचनपरमेव सूक्ष्मदृष्ट्या
विमर्शने प्रतिभायात् । तत् स्वाभिप्तराजनामाङ्कितं नाटकम् ।
पुस्तकाः खलु तत्र नायकाः । किञ्च, "अनुत्सोको विक्रमाल-
ङ्कारः" इति मध्ये चादुमुपक्षिप्य स्वस्यैव राज्ञः अनितरमुत्तमं
गुणविशेषं व्याजने लब्धावसवः स्तौति कविः ॥

गौतमः - संङ्गच्छते ॥ अथ कालिदासो वेश्याशङ्केन कालं
निनार्येति हि वदन्ति । किं तदुक्तमिदम् ।

कौशिकः - वादम् । विक्रमोर्वशीयं तत्सूचनपरमेव
सूक्ष्मदृष्ट्या विम-

कौशिकः - यस्त्वादिस्सकविः स स्वयं विटः भवितुमर्हतीति
पामशेन्प्रेक्षैषा । वस्तुतः स महात्मा कविसार्वभौमः

बिबिधध्यानभावितान्तरङ्गः मुमुक्षुरासीदिति निश्चप्रचम् ।
द्वयं हि तस्य यस्मात् प्रार्थना -

" ममापि च क्षपयतु नीललोहितः #

पुनर्भवः परिगतशक्तिरात्मभूः ॥" इति

इति । अत्रैष समासः । बौद्धैरुक्तस्वशिखिते वैदिकमार्गे -

पृ: २८०

शाशिडल्यः - स्नेच्छच्छटाविप्लवोद्भूजिते च देशे, -

गौतमः - कविभूपौ तौ -

कौशिडल्यः - ईश्वरप्रामाण्यं, वेदप्रतिष्ठां वैदिकधर्मपारम्पर्यं च

कान्तासम्मितीत्या समुन्नीय -

शाशिडल्यः - अकुशठविक्रमो पक्रमैरापन्तुकराष्ट्रीपसर्ग-
शमलशोधनं च विधाय -

कौशिडल्यः - भुवनकल्याणं प्रत्यतिष्ठिताम् ।

गौतमः - अहो महानुभावो पुरुषश्चोक्तपुरोगमो कविशाकभौम
नृपसार्वभौमौ ॥

सर्वे - अनयोः स्मृतिमात्रेणाद्या चन्या अभूम् ॥

[इति निष्क्रान्तः] .

